

MADANIY SIYOHORLIKKA EGA TIL BIRLIKLARINI TARJIMA QILISHDAGIDAGI MUAMMO VA YECHIMLAR

Dildora Izzatilla qizi ABDIKULOVA

O'zbekiston Davlat Jahon Tillari Universiteti

Qiyosiy tilshunoslik va lingvistik tarjimashunoslik yo'nalishi

1-kurs magistranti

abdikulovadildora@gmail.com

Annonatsiya. Mazkur ilmiy maqolada madaniy siyohdorlikka ega til birliklarining tarjimasida yuzaga keladigan nazariy va amaliy muammolar hamda ularning samarali yechimlari tahlil qilinadi. Maqolada tarjimashunoslikdagi asosiy nazariy yondashuvlar, xususan, formal va dinamik ekvivalentlik, realiyalar, idiomalar va madaniy tushunchalarni tarjima qilishdagi qiyinchiliklar o'rganiladi. Shuningdek, transliteratsiya, tavsifiy tarjima, madaniy moslashtirish, kompensatsiya va izohli tarjima kabi tarjima strategiyalari ko'rib chiqiladi. Maqola tarjimonlarga madaniyatlararo muloqotni ta'minlashda to'g'ri strategiyalarni tanlashga yordam berishni maqsad qilgan.

Kalit so'zlar: Madaniy siyohdorlik, til birliklari, tarjima muammolari, tarjima yechimlari, realiya, idiomatik ekvivalentlik, madaniy moslashtirish, formal ekvivalentlik, dinamik ekvivalentlik.

Kirish. Globallashuv sharoitida madaniyatlararo muloqotning kuchayishi tarjimonlarning zimmasiga katta mas'uliyat yuklaydi. Til nafaqat so'zlarning oddiy yig'indisi, balki u o'zida o'sha tilga mansub xalqning madaniyati, urf-odatlarini, qadriyatlarini, dunyoqarashi va tarixini aks ettiruvchi murakkab tizimdir. Shu bois, madaniy siyohdorlikka ega til birliklarini (madaniy realiyalar, idiomalar, maqollar, metaforalar, hajviy elementlar va hokazo) tarjima qilish har doim tarjimashunoslikning eng dolzarb va murakkab masalalaridan biri bo'lib kelgan. Bunday birliklarni noto'g'ri yoki yetarlicha aniq tarjima qilmaslik manba matnning asl ma'nosini, stilistik xususiyatlarini va hissiy ta'sirini yo'qotishga olib kelishi mumkin, hatto madaniyatlararo tushunmovchiliklarga sabab bo'ladi.

Ushbu maqolaning maqsadi madaniy siyohdorlikka ega til birliklarini tarjima qilishdagi asosiy muammolarni aniqlash, ularni nazariy jihatdan tahlil qilish hamda ushbu muammolarni hal qilishda qo'llaniladigan samarali tarjima strategiya va yechimlarini o'rganishdan iborat. Tarjimon, oddiygina ikki til o'rtasida vositachi emas, balki ikki madaniyat o'rtasidagi ko'priq vazifasini ham bajarishi lozim. Shunday ekan, uning madaniy savodxonligi va to'g'ri tarjima strategiyalarini tanlash qobiliyati tarjima sifatini belgilovchi hal qiluvchi omillardan hisoblanadi.

Madaniy siyohdorlikka ega til birliklari tushunchasi va uning nazariy asoslari. Madaniy siyohdorlikka ega til birliklari deganda, ma'nosi bevosita ma'lum bir madaniy kontekstga bog'liq bo'lgan, boshqa madaniyatda bevosita ekvivalenti bo'lmagan yoki to'liq tushunilmaydigan so'zlar, iboralar, realiyalar va konseptlar tushuniladi. Bu birliklar asosan quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- **Realiyalar:** Ma'lum bir xalqning milliy xususiyatlarini aks ettiruvchi narsalar, hodisalar, tushunchalar (masalan, ovqat nomlari: *osh*, *somsa*, kiyimlar: *do'ppi*, *chopon*, bayramlar: *Navro'z*, *Ramada Hayit*, boshqaruv shakllari: *xon*, *amir*).

- **Idiomalar va frazeologizmlar:** Ma'nosi tarkibidagi so'zlarning ma'nosidan kelib chiqmaydigan, to'liq shakllangan iboralar (*"it's raining cats and dogs" – "jala quyapti"*).

- **Maqollar va Matallar:** Xalq donoligini aks ettiruvchi qisqa, obrazli iboralar (*"bir o'q bilan ikki quyonni urmoq" – "kill two birds with one stone"*).

- **Metaforalar va Siyosiy allegoriyalar:** Madaniy-tarixiy kontekstga asoslangan obrazli ifodalar.

- **Hajviy unsurlar va So'z o'yinlari:** Madaniy tushunishni talab qiladigan kulgili elementlar.

- **Shaxs nomlari, geografik nomlar:** Ba'zan ularning o'zi ham ma'lum bir madaniy-tarixiy ahamiyatga ega bo'lishi mumkin.

Tarjimashunoslikda ekvivalentlik masalasi bo'yicha bir qator nazariy yondashuvlar mavjud. Yevgeniy Nida "formali ekvivalentlik" va "dinamik ekvivalentlik" (yoki funksional ekvivalentlik) tushunchalarini kiritgan. **Formal ekvivalentlik** manba matnning shakli va mazmuniy jihatlarini, jumladan, grammatik tuzilishini, so'z tartibini imkon qadar aniq aks ettirishga intiladi. **Dinamik ekvivalentlik** esa tarjima qilingan matnning maqsad til o'quvchisi uchun manba matnning asl o'quvchisiga ta'sir qilganidek ta'sir ko'rsatishini, ya'ni funksional jihatdan ekvivalent bo'lishini nazarda tutadi. Piter Nyumark esa "semantik tarjima" va "kommunikativ tarjima"ni farqlaydi. Semantik tarjima asl matnning semantik va sintaktik tuzilishiga sodiq qolsa, kommunikativ tarjima maqsad til o'quvchisiga tushunarli va qulay bo'lishini ta'minlaydi.

Madaniy siyohdorlikka ega til birliklari bilan ishlashda aynan dinamik yoki kommunikativ yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi, chunki formall ekvivalentlik ko'pincha madaniy elementlarning ma'nosini yo'qotishga yoki tushunarsiz bo'lib qolishiga olib keladi. Tarjimon asl matnning madaniy-lingvistik fonini tushunishi va maqsad madaniyatidagi qabul qilingan normalar va an'analarga mos keladigan yechimlarni topishi zarur.

Madaniy siyohdorlikka ega til birliklarini tarjima qilishdagi muammolar.

Madaniy siyohdorlikka ega til birliklarini tarjima qilishda quyidagi asosiy muammolar yuzaga keladi:

1. **Leksik bo'shliqlar (Lacunae):** Maqsad tilda manba tildagi ma'lum bir tushuncha, realiya yoki hodisa uchun bevosita so'z yoki ibora mavjud bo'lmasligi. Masalan, o'zbek tilidagi "hashar" tushunchasi uchun ingliz tilida bir so'zli ekvivalent yo'q.

2. **Konnotativ farqlar:** So'zlarning denotativ (asosiy) ma'nosi bir xil bo'lsa-da, ularning qo'shimcha (konnotativ) ma'nolari, hissiy-ekspressiv yuklamalari va assotsiatsiyalari turli madaniyatlarda farq qilishi. Masalan, "oq" rangi ba'zi madaniyatlarda poklik, aybsizlikni bildirsa, boshqa madaniyatlarda motam ramzi bo'lishi mumkin.

3. **Realining begonaligi:** Manba madaniyatiga xos bo'lgan, ammo maqsad madaniyatiga mutlaqo notanish bo'lgan realiyalar (kiyimlar, taomlar, an'analar, ijtimoiy institutlar) tarjimasida ularning mohiyatini to'liq yetkazish qiyinligi. Bunday realiyalarni izohsiz qoldirish matnning tushunarsiz bo'lishiga olib keladi.

4. Idiomatiklik va frazeologiklik: Idiomalar va frazeologizmlarning ma'nosi ularning tarkibiy qismlari ma'nosining yig'indisidan kelib chiqmasligi. Ularni so'zma-so'z tarjima qilish ko'pincha mazmuni butunlay buzadi yoki absurd tus beradi.

5. Hajviya va so'z o'yinlari: Hazil, ironiya, sarkazm yoki so'z o'yinlarining tarjimasi juda murakkab, chunki ular ko'pincha lingvistik va madaniy xususiyatlarga bog'liq. Bir tilda kulgili bo'lgan narsa, boshqa tilda ma'nosiz yoki xafa qiluvchi bo'lishi mumkin.

6. Yashirin ma'no va subtekstning yo'qolishi: Ba'zi madaniy birliklar o'zida chuqur yashirin ma'no, istorik, diniy yoki adabiy alluziyalarni saqlaydi. Bu alluziyalarni maqsad til o'quvchisiga yetkazish uchun qo'shimcha izoh yoki moslashtirish talab qilinadi. Ushbu muammolar tarjimondan nafaqat ikki tilni mukammal bilishni, balki ikki madaniyatni chuqur anglashni, madaniy tafovutlarni bartaraf etish uchun kreativ va strategik yondashishni talab qiladi.

Madaniy siyohdorlikka ega til birliklarini tarjima qilish yechimlari va strategiyalari. Yuqorida qayd etilgan muammolarni hal qilish uchun tarjimashunoslikda turli samarali strategiyalar ishlab chiqilgan:

1. Transliteratsiya/Transkripsiya va Izohlash (O'zbeklashtirish): Bu strategiya manba tildagi madaniy realiyani maqsad tilga o'zgartirmasdan, uning fonetik yoki fonologik tuzilishini saqlagan holda kiritishni (masalan, "Osh", "Navruz") va qisqa izoh yoki tushuntirish berishni o'z ichiga oladi.

Misol: "palov" so'zi ingliz tilida "pilov (a traditional Uzbek rice dish)" deb berilishi mumkin.

Qo'llanilishi: Maqsad madaniyatida bevosita ekvivalenti yo'q realiyalar uchun, maqola ilmiy yoki publitsistik bo'lganda.

2. Madaniy Almashtirish/Moslashtirish (Domestication): Bunda manba madaniyatidagi tushuncha maqsad madaniyatidagi shunga o'xshash, ekvivalent tushuncha bilan almashtiriladi.

Misol: Ingliz tilidagi "catch-22" (murakkab dilemmani anglatuvchi) iborasini tarjima qilishda o'zbek tilidagi "chigal masala" kabi umumiy tushuncha ishlatilishi mumkin, yoki bolalar adabiyotida G'arb ertak qahramoni Sharqiy ekvivalenti bilan almashtirilishi.

Qo'llanilishi: Reklama, bolalar adabiyoti yoki keng ommaga mo'ljallangan matnlarda, maqsad auditoriyaga yaqinlikni ta'minlash uchun.

3. Tavsifiy Tarjima (Descriptive Translation): Bu strategiya madaniy tushunchani uning funksional va mazmuniy jihatlarini tushuntiruvchi bir necha so'z yoki gaplar yordamida izohlashdan iborat.

Misol: "samovar" so'zi ingliz tilida "a traditional Russian tea urn" deb berilishi mumkin. O'zbek tilidagi "ko'pkari" uchun "horse game where riders compete to pick up a goat carcass" kabi tavsif.

Qo'llanilishi: Matnda izohlar joylashtirish imkoniyati cheklangan bo'lsa, realiyaning mohiyatini tezda yetkazish zarur bo'lganda.

4. So'zma-so'z Tarjima va Aniqlashtirish (Literal Translation with Explicitation): Ba'zan madaniy jihatdan siyohdor bo'lgan so'z yoki ibora so'zma-so'z tarjima qilinib, atrofdagi kontekst orqali uning ma'nosi aniqlashtiriladi.

Misol: Inglizcha "greenhorn" (tajribasiz) so'zi so'zma-so'z tarjima qilinib, matnda uning tajribasiz shaxs ekanligi tushuntirilishi mumkin. Ammo bu kamdan-kam qo'llaniladi.

Qo'llanilishi: Agar literal tarjima maqsad tilda jiddiy noto'g'ri talqinlarga olib kelmasa va kontekst orqali ma'nosi tushunilsa.

5. **Modulyatsiya va Kompensatsiya (Modulation and Compensation):**

Modulyatsiya: Tarjimada nuqtai nazarni o'zgartirish, masalan, sababdan natijaga, aniqdan mavhumga o'tish orqali asl ma'noni saqlab qolish.

Kompensatsiya: Asl matnning bir joyida yo'qotilgan ma'no, uslub yoki hissiy ta'sirni matnning boshqa bir joyida boshqa vositalar orqali qoplash. Masalan, bir joyda yo'qolgan so'z o'yinini boshqa joyda yaratish.

Qo'llanilishi: Ayniqsa, she'riyat va badiiy tarjimada, so'z o'yinlari va madaniy alluziyalar mavjud bo'lganda.

6. Izohlar, Havolalar va Lug'atlar: Matnning pastki qismida, sahifa chetida yoki matn oxirida izohlar berish orqali madaniy tushunchalar haqida qo'shimcha ma'lumot berish.

Qo'llanilishi: Ilmiy, tarixiy matnlar, shuningdek, madaniy elementlarning asl mohiyatini saqlab qolish muhim bo'lgan badiiy asarlar tarjimasida.

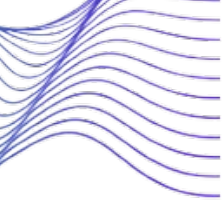
7. Chetlashtirish (Foreignization): Bu strategiya maqsadli auditoriyani manba madaniyatining o'ziga xosligi bilan tanishtirish maqsadida tarjimada xorijiy elementlarni ongli ravishda saqlab qolishni nazarda tutadi. Bu Venuti tomonidan ilgari surilgan yondashuv bo'lib, u "domestication"ga (madaniy moslashtirishga) qarama-qarshi qo'yiladi.

Qo'llanilishi: Asl madaniyatning o'ziga xosligini his qilish muhim bo'lgan badiiy asarlar, ilmiy-madaniy matnlar.

Tarjimon matn turi, auditoriya, tarjima maqsadi va madaniy birlikning ahamiyatiga qarab ushbu strategiyalardan birini yoki bir nechtasini birga qo'llashi mumkin. Asosiysi, tarjima matni nafaqat grammatik jihatdan to'g'ri, balki madaniy jihatdan ham to'liq va tushunarli bo'lishini ta'minlashdir.

Xulosa. Madaniy siyohdorlikka ega til birliklarini tarjima qilish zamonaviy tarjimashunoslikning eng murakkab va mas'uliyatli yo'nalishlaridan biridir. Ushbu maqolada ko'rib chiqilgan muammolar (leksik bo'shliqlar, konnotativ farqlar, realiyalar, idiomalar va boshqalar) tarjimonlardan chuqur lingvistik bilimlar bilan bir qatorda, ikki madaniyatni ham sinchkovlik bilan bilishni, ularning nozik jihatlarini anglashni talab etadi. Tarjima strategiyalari, jumladan, transliteratsiya, tavsifiy tarjima, madaniy moslashtirish, kompensatsiya va izohli yondashuvlar ushbu qiyinchiliklarni yengishda muhim vositalardir. Tarjimonning mahorati nafaqat so'zlarni almashtirishda, balki madaniy ko'priklarni qurishda, bir madaniyatning qadriyatlarini boshqasiga tushunarli va qabul qilinadigan tarzda yetkazishda namoyon bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, madaniy siyohdorlikka ega til birliklarining muvaffaqiyatli tarjimasi – bu nafaqat lingvistik, balki madaniy ko'nikmalar, ijodkorlik va strategik fikrlashning uyg'unligidir. Kelajakda tarjimashunoslik sohasida madaniyatlararo kompetensiyani oshirishga qaratilgan tadqiqotlar va amaliy ishlar yanada dolzarb bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Nida, E. A. (1964). "Toward a Science of Translating: With Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating". E.J. Brill.
2. Newmark, P. (1988). "A Textbook of Translation". Prentice Hall.
3. Venuti, L. (1995). "The Translator's Invisibility: A History of Translation". Routledge.
4. Komissarov, V. N. (1990). "Теория перевода (лингвистические аспекты)". Vysshaya shkola.
5. Baker, M. (1992). "In Other Words: A Coursebook on Translation". Routledge.
6. Shuttleworth, M., & Cowie, M. (1997). "Dictionary of Translation Studies". St. Jerome Publishing.
7. Hatim, B., & Munday, J. (2004). "Translation: An Advanced Resource Book". Routledge.
8. Sattarov, R. (2018). "Tarjimashunoslik nazariyasi asoslari". Toshkent: O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti.
9. Zolotukhina, L. S. (2017). "Cultural Realia in Translation: Problems and Methods". International Journal of Humanities and Cultural Studies, 4(1), 120-128.
10. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012 yil 10 dekabrda PQ-1875-sonli "Chet tillarini o'rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori.